

บทที่ 3

การอธิบายหมู่บ้านไทย

ความนำ

ความพยายามที่จะวิเคราะห์และอธิบายสังคมไทยได้เกิดขึ้นมานานแล้ว นับถึงปัจจุบันก็เป็นเวลากว่า 4 ทศวรรษ แนวการวิเคราะห์ก็มีแตกต่างกันไปหลายแนว และภายในแต่ละแนว ก็ยังมีความเห็นโต้แย้งกันอยู่อีกหลายแบบ แนวการวิเคราะห์ที่ใช้กรอบทฤษฎีว่าด้วยวิถีการผลิต ก็เป็นแนวหนึ่งที่มีการถกเถียงกันมาก และอธิบายวิถีการผลิตของสังคมไทยออกมาต่างกันเป็นหลายความเห็นเช่นกัน สำหรับแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย ถูกนำเสนอเข้ามาช่วยวิเคราะห์สังคมไทย ในระยะแรกโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช ในงาน "ศึกษานากับพัฒนาการของสังคมไทย" เมื่อปี 2518 โดยเน้นการอธิบายในส่วนของอำนาจรัฐรวมศูนย์เด็ดขาด ด้วยแนวคิดสังคมพลังน้ำของวิทไฟเกลเป็นหลัก¹ หลังจากนั้น ราวปี 2522 การใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียช่วยวิเคราะห์สังคมไทย ก็เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นในงานของกลุ่มนักวิชาการที่ได้รับการกล่าวถึงในนาม "ฉัตรทิพย์ และคณะ"² และเริ่มมีการกล่าวถึงหมู่บ้านในฐานะที่เป็นพื้นฐานสำคัญของวิถีการผลิตแบบเอเชีย³ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

การวิเคราะห์วิจารณ์งานเขียนที่ใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย อธิบายสังคมไทย ก็มีอยู่มากมายเช่นกัน ทั้งที่เป็นการวิจารณ์ในแง่ของทฤษฎีและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์⁴

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ศึกษานากับพัฒนาการของสังคมไทย* (กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์, ม.ป.ป.)

² สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "สังคมไทย จากศึกษานาสุนิยม," ใน *วารสารธรรมศาสตร์* 11 (มิถุนายน 2525) :

132.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "บทวิจารณ์หนังสือศึกษานาไทยกับพัฒนาการสังคมไทย," ใน *ศึกษานากับพัฒนาการของสังคมไทย*

⁴ ทรายละเอียดใน พรชัย คุ่มทวีพร, "แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน," ใน *สมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัย* ปี 2526 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. และ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "สังคมไทย จากศึกษานาสุนิยม".

อย่างไรก็ดี งานศึกษาชิ้นนี้จะไม่รวมแลกเปลี่ยนในประเด็นดังกล่าว แต่จะมุ่งพิจารณาที่พลังของแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการอธิบายชุมชนหมู่บ้านไทยเป็นสำคัญ ตามที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 1 แล้ว งานเขียนชิ้นหลักๆ ที่จะใช้ในการวิเคราะห์ คือ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, วัฒนากการเศรษฐกิจชนบทภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, วัฒนากการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, วัฒนากการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, และ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398⁵ รวมถึงใช้งานเขียนอื่นๆ ในกลุ่มเดียวกัน ประกอบตามสมควร

ด้วยเหตุผลเดียวกันกับที่ชี้แจงไว้ในความนำ บทที่ 2 เนื้อหาในบทนี้ จึงจะเป็นการวิเคราะห์การอธิบายหมู่บ้านไทยด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชีย ตามแนวการมองจากแง่มุมของตัวหมู่บ้านเอง ซึ่งได้ทดลองอธิบายไว้แล้วในบทที่ผ่านมา โดยมุ่งประเด็นที่ความสามารถในการอธิบายหมู่บ้านไทยเป็นสำคัญ

อนึ่ง เนื่องจกงานเขียนดังกล่าวข้างต้น เป็นงานที่ศึกษาถึงวัฒนากการของหมู่บ้าน การอธิบายหมู่บ้านไทยจึงครอบคลุมทั้งช่วงเวลาก่อนที่ระบบทุนนิยมจะเข้ามาสัมพันธ์กับหมู่บ้าน และช่วงเวลาทีระบบทุนนิยมเริ่มเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับหมู่บ้านในระยะแรกด้วย แต่โดยทีการวิเคราะห์ในบทนี้ มุ่งไปที่ความสามารถในการอธิบายหมู่บ้านไทยด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชีย ซึ่งมีทิศทางของพัฒนาการของตัวเองที่ต่างไปจากวิธีการผลิตแบบทุนนิยม จึงจะพิจารณาเฉพาะเนื้อหาที่อธิบายถึงลักษณะและพัฒนาการของหมู่บ้านไทยที่ยังไม่มีวิธีการผลิตแบบทุนนิยมเข้ามาปะปนเป็นสำคัญ และจะสรุปผลการวิเคราะห์โดยคำนึงถึงมิติเวลาในตอนท้ายที่สุดของบท เมื่อพิจารณาภาพรวมทั้งหมดเรียบร้อยแล้ว

⁵ ถัดรทีพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ และสำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533). สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วัฒนากการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลาง ของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ม.ป.ป.). ชุติทธิ์ ชุชาติ, วัฒนากการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523). ประนุช ทรัพย์สาร, วัฒนากการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาลัยบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525). ศิริรินทร์ บุญโสธรสถิตย์, 'ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398,' ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2526).

พลังการผลิต

แก่นสารหลักของพลังการผลิตในวิถีการผลิตแบบเอเชีย คือความสอดคล้องกับธรรมชาติ การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกลมกลืน และประนีประนอม แนวการวิเคราะห์นี้สามารถใช้อธิบายชุมชนหมู่บ้านไทยได้เช่นเดียวกัน อีกทั้งหมู่บ้านไทยยังเป็นตัวอย่งที่ดี ที่แสดงความเกี่ยวพันกันอย่างแน่นหนา ระหว่างพลังการผลิตกับกลไกของระบบชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะกลไกด้านอุดมการณ์อีกด้วย

พลังการผลิตในหมู่บ้านไทย วางพื้นฐานอยู่บนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่นเดียวกับที่แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียระบุไว้ การพึ่งพาอาศัยธรรมชาตินี้ มีอยู่ตั้งแต่ในระดับการผลิตที่ง่ายที่สุดคือการหาเก็บเอาจากธรรมชาติ⁶ ไปจนถึงการทำเกษตรกรรมและหัตถกรรม⁷ การหาเก็บเอาจากธรรมชาติในชุมชนหมู่บ้านไทย มีทั้งเพื่อเป็นอาหาร เช่น เก็บเห็ด หาหน่อไม้ จับปลา หาไข่มดแดง เพื่อเป็นยา เช่น หาสมุนไพรทั้งจาก พืช สัตว์ และแร่ จนถึงเพื่อเอาวัสดุมาก่อสร้างบ้านเรือน เช่น ตัดไม้และไม้ไผ่ การพึ่งพาธรรมชาติในการทำเกษตรกรรม ได้แก่ การพึ่งพาน้ำฝน น้ำท่า ฤดูกาล ไปจนถึงทุ่งหญ้าธรรมชาติที่ใช้เลี้ยงวัวควาย การพึ่งพาธรรมชาติในการทำหัตถกรรม ได้แก่ การหาหวาย ไม้ไผ่จากป่า การสกัดแร่เหล็กจากภูเขา และการหาดินเหนียวมาใช้ในการปั้นดินเผา เป็นต้น

การพึ่งพาธรรมชาติในชุมชนหมู่บ้านไทยนี้ มีลักษณะอ่อนน้อม และประนีประนอม แต่ไม่ถึงกับขอมจำนน พลังการผลิตในหมู่บ้านไทยไม่ได้หยุดนิ่ง รอแต่พึ่งธรรมชาติอย่างเดียวโดยไม่พัฒนาขึ้นมาเอาเสียเลยแบบชุมชนบุพกาล ทว่าการพัฒนาขึ้นมาของพลังการผลิต

⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 12-15. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วัฒนากวาระเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 74. ชุสสิทธิ์ ชูชาติ, "วัฒนากวาระเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 36. ประนุช ทวีพยสาร, "วัฒนากวาระเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 42-43. และ ศิริรินทร์ บุญโสธรสถิตย์, "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2394-2475," หน้า 488.

⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 10-12. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วัฒนากวาระเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 78. ชุสสิทธิ์ ชูชาติ, "วัฒนากวาระเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 27 และ 33. ประนุช ทวีพยสาร, "วัฒนากวาระเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 40 และ 46-49. และ ศิริรินทร์ บุญโสธรสถิตย์, "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2394-2475," หน้า 239-240.

เกิดขึ้นทีละเล็กละน้อย ค่อยเป็นค่อยไป และใช้เวลายาวนาน การที่หมู่บ้านไทยต้องใช้เวลามากในการพัฒนาหลังการผลิตนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะขาดศักยภาพในการพัฒนา แต่เป็นเพราะทิศทางการพัฒนาหลังการผลิตเองมีลักษณะที่ถนัดธรรมชาติ ไม่หักล้างทำลาย ทำให้ต้องใช้เวลาในการค้นหา ทดสอบ ปรับปรุงอยู่นาน กว่าจะตกผลึกออกมาเป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดไปยังรุ่นต่อๆ ไป ทิศทางการพัฒนานี้ ผนวกกับเงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมและประชากร คือมีพื้นที่กว้างใหญ่และโดยรวมแล้วอุดมสมบูรณ์มาก แต่มีจำนวนประชากรน้อย ความหนาแน่นของประชากรจึงเบาบาง หมู่บ้านไทยจึงไม่ค่อยต้องเผชิญกับความกดดันที่จะต้องเร่งพัฒนาหลังการผลิตเท่าไรนัก

อย่างไรก็ดี ลักษณะการพัฒนาหลังการผลิตแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีก็คือ ทำให้การเติบโตของชุมชนหมู่บ้านไทยมีลักษณะมั่นคง พลังการผลิตที่พัฒนาขึ้นมา นี้ สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่หวนกลับมาทำร้ายตัวหมู่บ้านเองในระยะยาว จึงมีลักษณะยั่งยืน มีเวลาเพียงพอให้ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์พัฒนาเคียงข้างกันไปอย่างสมดุล อันส่งผลให้ระบบชุมชนหมู่บ้านไทยมีความเข้มแข็ง มีรากฐานที่หยั่งลึก และสามารถคงตัวอยู่ได้นาน แม้ในภาวะที่ถูกกระทบกระเทือนในปัจจุบัน ซึ่งประเด็นนี้จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป แต่ข้อเสียก็คือ เนื่องจากหมู่บ้านไทยไม่ได้เป็นเพียงชุมชนเดียวในโลกนี้ ยังมีชุมชนอื่นๆ สังคมอื่นๆ ที่อาจมีทิศทางการเติบโตที่แตกต่างออกไป บนพื้นฐานปรัชญาที่ไม่เหมือนกันอยู่ด้วย ทิศทางการเติบโตของหมู่บ้านไทยจึงอยู่ในภาวะสุ่มเสี่ยง ที่จะถูกชุมชนอื่นที่มีพัฒนาการในทิศทางอื่น ซึ่งก่อให้เกิดศักยภาพที่เหนือกว่าในบางด้าน เข้าคุกคามและเอาเปรียบหมู่บ้านได้ง่าย ข้อเสียข้อนี้ได้ปรากฏชัดขึ้นมาแล้วในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งจากการที่ถูก "เมือง" หรือ "รัฐ" กตขีตลอลดสมัยศักดินาไทย เรื่อยมาจนถึงการถูกระบบทุนนิยมขูดรีดอย่างหนักหน่วงรุนแรงในปัจจุบัน

การพัฒนาหลังการผลิตสามารถเห็นได้จากกิจกรรมการผลิตของหมู่บ้านหลายอย่าง เช่น การทำนา การจับปลาและสัตว์น้ำ การทอผ้า และงานหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น การพัฒนาหลังการผลิตในหมู่บ้านไทยโดยมาก เป็นการพัฒนาเทคนิควิธีการมากกว่าการพัฒนาการแบ่งงานกันทำ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาในความหมายนี้ ไม่ได้หมายถึงว่าเทคนิคการผลิตแบบไหนจะมี "ระดับ" ของการพัฒนาสูงหรือต่ำกว่ากันอย่างไรเสมอไป แต่หมายรวมถึงการพัฒนาให้เทคนิคการผลิตนั้นมีความ "เหมาะสม" กับสภาพการณ์เฉพาะเจาะจงแต่ละอย่างที่ชุมชนเผชิญด้วย พลังการผลิตในหมู่บ้านไทย จึงประกอบด้วยเทคนิคการผลิตที่หลากหลาย ทั้งที่เรียบ

ง่าย และที่ซับซ้อนต่างๆ กันไป ตามแต่เงื่อนไขเฉพาะของแต่ละพื้นที่ "ระดับ" ความสูงต่ำของเทคนิคเหล่านั้น ยังไม่มีความหมายต่อชาวบ้านเท่ากับความ "เหมาะสม" ต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนหมู่บ้านต้องการอย่างแท้จริง

การทำนาของหมู่บ้านไทยมีอยู่ 3 แบบ คือ นาไร่หรือข้าวไร่ นาหว่าน และนาดำ การทำนสามแบบนี้ เป็นตัวอย่างที่ดีของการพัฒนาเทคนิคการผลิตให้เหมาะสมกับเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน กล่าวคือ ในที่ดอน ที่สูงแถบเชิงเขาหรือไหล่เขา ชาวบ้านจะทำนาไร่⁸ ในที่ลุ่มน้ำท่วมเช่นแถบภาคกลาง ชาวบ้านจะทำนาหว่าน⁹ ส่วนบริเวณพื้นที่ราบที่ไม่สามารถทำนาหว่านได้ เช่นน้ำท่วมไม่ถึง ชาวบ้านจะทำนาดำ¹⁰ เทียบกันแล้ว นาดำจะให้ผลผลิตต่อไร่สูงสุด และนาไร่ให้ต่ำสุด¹¹ ในขณะที่นาดำต้องใช้แรงงานในการผลิตมากที่สุด และนาหว่านใช้น้อยที่สุด¹² ในส่วนของเครื่องมือทำนาก็เช่นเดียวกัน เมื่อยังไม่มีไถ ชาวนาใช้ควายเหยียบดิน แต่นาไร่บนเขาเป็นที่แคบ ใช้ควายไม่ได้ก็ใช้จอบแทน ในที่ลุ่มใช้ไถ แต่ก็ยังใช้จอบพินดินก่อนไถที่กั้นหน้าไถอยู่ดี¹³

ความหลากหลายของการพัฒนาหลังการผลิต ยังเห็นได้จากความแตกต่างระหว่างเทคนิควิธีการที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในแต่ละท้องถิ่นของประเทศไทยด้วย เช่น การใช้แกะเก็บเกี่ยวข้าวในภาคใต้¹⁴ การใช้ระบบชลประทานเหมืองฝายในภาคเหนือ¹⁵ เครื่องมือหาลาที่มีหลากหลายชนิดต่างกันไปในแต่ละภาค¹⁶ การสกัดแร่เหล็กจากภูเขาในภาคเหนือ¹⁷ การร่อนแร่ในภาคใต้¹⁸ ตลอดจนเทคนิคการผลิตเกลือในแต่ละภาคก็แตกต่างกัน¹⁹ เป็นต้น

⁸ จัตพรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 11. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 40.

⁹ สุวิทย์ ไททยวัฒน์, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 79.

¹⁰ สุวิทย์ ไททยวัฒน์, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 81-82. ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 40.

¹¹ จัตพรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 11 และ 15.

¹² สุวิทย์ ไททยวัฒน์, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 79 และ 82.

¹³ จัตพรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 11.

¹⁴ ศิริพันธ์ บุญโสธรสถิตย์, 'ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 239-240 และ 505.

¹⁵ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือ ของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 29-31.

¹⁶ จัตพรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 13. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 33. ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 33.

การแบ่งงานกันทำในชุมชนหมู่บ้านไทย เป็นการแบ่งกันตามความหนักเบาของงานและความแข็งแรงของบุคคล มากกว่าที่จะแบ่งแยกกระบวนการแรงงานออกมาเป็นขั้นตอน จึงมักแบ่งกันตามเพศและวัยเป็นหลัก²⁰ ช่างฝีมือในหมู่บ้านก็ไม่ได้ทำอาชีพช่างอย่างเดียว แต่เป็นชวานาด้วย งานฝีมือจะทำกันก็เฉพาะเมื่อว่างจากการทำนาเท่านั้น²¹ ในกรณีที่หมู่บ้านไม่สามารถผลิตบางสิ่งบางอย่างได้เอง เช่น ไม่มีแหล่งเกลือ ไม่มีแหล่งดินเหนียวสำหรับทำเครื่องปั้นดินเผา ก็มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างหมู่บ้านอยู่ทั่วไป²² ชาวบ้านจึงมีความเพียงพอในตัวเองสูง ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับหมู่บ้าน ไปจนถึงระดับระหว่างหมู่บ้าน

พลังการผลิตของหมู่บ้านไทย สัมพันธ์กับกลไกด้านอุดมการณ์ของหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด ปรัชญาความสอดคล้อง กลมกลืน และประนีประนอมกับธรรมชาติ แสดงออกมาผ่านระบบความคิดความเชื่อและระบบจารีตของหมู่บ้านในหลากหลายรูปแบบและแง่มุม ชาวบ้านให้คุณค่ากับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติรอบตัว โดยการให้จิตวิญญาณกับสิ่งเหล่านั้น เชื่อในเจ้าป่าเจ้าเขา

เจียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 42 และ ศิริจันทร์ บุญโสธรสถิตย์, 'ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2394-2475,' หน้า 488.

17 ชูลิทธิ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือ ของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 38.

18 ศิริจันทร์ บุญโสธรสถิตย์, 'ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2394-2475,' หน้า 240.

19 ชูลิทธิ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 37. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 47-48

20 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 20. ชูลิทธิ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 33. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 45-46.

21 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 26. สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 75. ชูลิทธิ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 37. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 46-47.

22 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 15. สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 75-76. ชูลิทธิ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 37. ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 48 และ 51-52. และ ศิริจันทร์ บุญโสธรสถิตย์, 'ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2394-2475,' หน้า 241.

เทพารักษ์ เจ้าที่ ผีไร่ ผีนา ผีห้วย ผีขุนน้ำ ขวัญข้าว ขวัญนา ขวัญควาย เป็นต้น²³ ความเชื่อเรื่องผีในธรรมชาติมีส่วนสำคัญในการกำกับดูแลพฤติกรรมของทั้งบุคคลและชุมชน ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้ยังคงวางตัวอยู่บนพื้นฐานปรัชญาดังกล่าว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่ ความเชื่อเรื่องปูตาในภาคอีสาน หรือเสื่อบ้านในภาคเหนือ

ปูตาหรือเสื่อบ้านนี้ เป็นผีของชุมชน ถือเป็นบรรพบุรุษร่วมกันของคนทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจะตั้งศาลไว้บนที่โคกกรมหมู่บ้านด้านใดด้านหนึ่ง บริเวณรอบๆ จะปล่อยไว้เป็นป่าตามธรรมชาติเรียกว่าดอนปูตา ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้หรือจับสัตว์ใหญ่ในบริเวณนี้เลย แต่อาจเข้าไปเก็บผัก เห็ด หน่อไม้ หรือจับสัตว์เล็กได้ โดยต้องขออนุญาตปูตาก่อน²⁴ ปูตา ซึ่งเป็นระบบความเชื่อจึงมีบทบาทอย่างยิ่งในการธำรงรักษาทรัพยากรพื้นฐานของหมู่บ้านเอาไว้ ให้มีป่า มีน้ำ มีอาหารเพียงพอสำหรับหมู่บ้านต่อไปในระยะยาว และยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่หล่อหลอมให้คนในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่ ได้เรียนรู้และซึมซับปรัชญาแห่งความสอดคล้องกับธรรมชาติสืบต่อไปด้วย สำหรับตัวอย่างของระบบจารีตที่แสดงออกถึงปรัชญาอันเดียวกัน ได้แก่ การทำขวัญข้าว ขวัญนา ขวัญควาย การเลี้ยงผีตาแฮก(ผีนา) งานบุญข้าวประดับดิน ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำเกี่ยวเนื่องกับขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการผลิต คือ การปลูกข้าว เป็นต้น²⁵

กลไกต่างๆ ที่กล่าวมา เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดที่แสดงว่า ระบบอุดมการณ์ของหมู่บ้านได้พัฒนาขึ้นมาในทิศทางที่สอดคล้องกับการพัฒนาพลังการผลิตอย่างเหมาะสม ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการที่พลังการผลิตถูกพัฒนาขึ้นมาอย่างช้าๆ เปิดโอกาสให้ระบบอุดมการณ์ก่อตัวขึ้นมาได้พร้อมๆ กันไป จนกระทั่งตกผลึกออกมาเป็นรูปแบบที่ชัดเจนและมีความหมายในตัวเอง กลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันกับพลังการผลิตและส่วนอื่นๆ ในฐานะของระบบชุมชนหมู่บ้านซึ่งเป็นองค์รวม และไม่อาจแยกต่างหากออกจากกันได้เลย

อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านต้องพบกับอุปสรรคสำคัญที่ด้านทานการพัฒนาพลังการผลิตอยู่ตลอดเวลา อุปสรรคนั้นก็คือภาวะคุกคามที่เกิดขึ้นจากการกดขี่ของรัฐศักดินาไทย รัฐเรียก

²³ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533) หน้า 28-29. และ จักรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537) หน้า 63, 95, 144 และ 211.

²⁴ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา, หน้า 31.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ร้องส่วนเกินจากหมู่บ้านในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเกณฑ์แรงงาน การส่งส่วย และการเก็บภาษีเป็นตัวเงิน²⁶ ทำให้หมู่บ้านต้องสูญเสียส่วนเกินที่มีอยู่เพียงจำนวนน้อยไป ทั้งที่ควรจะได้ใช้ในการพัฒนาหลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของตัวชุมชนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกณฑ์แรงงาน ทำให้การทำกรการผลิตของชาวบ้านขาดช่วงไป ไม่ต่อเนื่อง บางคราวถึงกับทำให้ครอบครัวของผู้ถูกเกณฑ์ต้องยากจนลงหรือถึงกับไม่มีกิน²⁷ ส่งผลให้ชาวบ้านต้องใช้ความพยายามมากขึ้นเพื่อที่จะแบกรับภาระส่วนนี้ และบางครั้งอาจไม่เหลือเวลาว่างและทรัพยากรมากพอที่จะพัฒนาหลังการผลิตขึ้นมาได้เลยเสียด้วยซ้ำ ภายหลังเมื่อรัฐเรียกเก็บภาษีเป็นตัวเงินเพิ่มมากขึ้นชาวบ้านก็ยิ่งต้องประสบความยากลำบาก ในการระคับระคองตัวเองให้อยู่รอดมากขึ้นไปอีก²⁸ ระบบการเมืองภายนอกชุมชนหมู่บ้านจึงเป็นแรงดันที่สำคัญของฝ่ายล่างหลัง เป็นอุปสรรคที่ขัดขวางการพัฒนาหลังการผลิต ทำให้หมู่บ้านไทยไม่สามารถพัฒนาหลังการผลิตขึ้นมาได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องเท่าที่ควร

ความสัมพันธ์ทางการผลิต

ความสัมพันธ์ทางการผลิตในวิถีการผลิตแบบเอเชีย วางพื้นฐานอยู่บนปรัชญาชีวิตชุมชน และความเป็นชุมชนนี้ ก็เป็นลักษณะหลักประการสำคัญ ของชุมชนหมู่บ้านไทยด้วยเช่นกัน

การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่บ้าน เป็นรูปแบบที่แสดงออกถึงปรัชญาชีวิตชุมชนได้อย่างชัดเจน ชาวบ้านมีการช่วยเหลือแรงงานกันและกันในการผลิต เช่น การลงแขกดำนา

²⁶ อัครทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 24. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 113-124. ชูลิทธิ ฐชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 26-29. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 89-103.

²⁷ อัครทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 24. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 117-118. ชูลิทธิ ฐชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 81. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 104-105.

²⁸ อัครทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 54 และ 60-61. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 256-258. ชูลิทธิ ฐชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 86-88. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475,' หน้า 104.

เกี่ยวข้าว และนวดข้าว การช่วยกันยกคันนา หาบปลา ล่าสัตว์ ตีเหล็ก ต้มเกลือ สร้างเหมืองฝาย เป็นต้น²⁹ และนอกจากจะมีการช่วยเหลือแรงงานกันในหมู่บ้านแล้ว ยังมีการเอาแรงกันข้ามหมู่บ้านด้วย³⁰ ในเรื่องอื่นๆ ที่ไม่ใช่แรงงาน ก็มีการช่วยเหลือกัน เช่น ในเรื่องของการดำรงชีวิต มีการช่วยเหลือคนยากคนจนในหมู่บ้าน มีอะไรก็แบ่งปันกันไปโดยไม่ได้คิดมูลค่า ทั้งระดับภายในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้าน³¹ นอกจากนี้ การช่วยเหลือกันยังแสดงออกผ่านรูปแบบของการแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งที่ตนมีแต่ผู้อื่นขาดแคลน กับสิ่งที่ผู้อื่นมีแต่ตนขาดแคลนด้วย การช่วยเหลือกันในรูปแบบนี้มักจะเกิดขึ้นในระดับระหว่างหมู่บ้านเป็นหลัก โดยจะเกิดขึ้นระหว่างหมู่บ้านที่มีลักษณะทรัพยากรในท้องถิ่นแตกต่างกัน บางครั้งอาจเป็นการแลกเปลี่ยนกันโดยตรง หรือบางครั้งอาจเป็นการแลกเปลี่ยนกันผ่านตลาดนัดก็มี³²

มีหลักฐานยืนยันว่าชุมชนเชื้อสายไทนอกประเทศบางแห่ง มีหรือเคยมีประเพณีการแบ่งที่นาให้กับสมาชิกของหมู่บ้านเสียใหม่ ทุกๆ ระยะเวลาช่วงหนึ่ง³³ ในชุมชนไทยในประเทศ แม้จะไม่พบประเพณีนี้แล้ว แต่การครอบครองที่ดินทำกินก็ยังเกี่ยวข้องกับความเป็นสมาชิกของหมู่บ้านอยู่ โดยมีความชัดเจนมากน้อยต่างกันไปในแต่ละพื้นที่แต่ละช่วงเวลา เช่น ในประวัติการตั้งหมู่บ้านเก่าๆ ในภาคอีสานอาจพบได้ชัดเจนมาก³⁴ ในขณะที่เริ่มคลายความสำคัญลงในภาคกลาง เมื่อมีการอพยพเข้ามาทำนากันมากหลังสนธิสัญญาเบาริง³⁵ และเห็นได้น้อยมากหรือไม่ปรากฏเลยในปัจจุบัน

29 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 20-21. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475," หน้า 30. ประนุช ทรัพย์สาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475," หน้า 63 และ 67-69. และ ศิริินทร์ บุญโสธรสถิตย์, "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2394-2475," หน้า 241.

30 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 27.

31 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 21. และ ประนุช ทรัพย์สาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475," หน้า 63 และ 70.

32 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 27. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475," หน้า 37-38. ประนุช ทรัพย์สาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475," หน้า 70. และ ศิริินทร์ บุญโสธรสถิตย์, "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2394-2475," หน้า 241.

33 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 3.

34 อัครทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 19-20.

35 สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475*, หน้า 171.

ทั้งประเพณีการแบ่งที่นาอันใหม่เป็นระยะๆ และการเข้าครอบครองที่ดินทำกินผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชนนี้ ต่างก็เป็นการแสดงออกที่เป็นรูปธรรมในลักษณะหนึ่ง ของระบบกรรมสิทธิ์ชุมชน ซึ่งในโลกทัศน์ของชาวบ้านแล้ว หมายถึงความสำนึกร่วมกันของคนทั้งหมู่บ้าน ในการร่วมกันรับผิดชอบทั้งใช้ประโยชน์และดูแลที่ดิน เพื่อคนทั้งหมู่บ้านเองในระยะยาว สำหรับกลุ่มงานเขียนที่ศึกษานี้ มีการวิเคราะห์เรื่องของกรรมสิทธิ์ชุมชนน้อยมาก หรือแทบไม่ปรากฏเลย จะมองว่ากรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของรัฐศักดินา โดยวิเคราะห์เชื่อมโยงกับระบบไพร่และภาษีเป็นหลัก³⁶

อย่างไรก็ดี ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนอันหมายถึงความสำนึกร่วมกันนี้ ยังอาจมองเห็นได้จากระบบจารีตที่ทำหน้าที่จัดการปัจจัยการผลิตภายในหมู่บ้าน เช่น ประเพณีช่วยกันยกคันนา ขุดลอกคูคลองส่งน้ำ ซ่อมแซมเหมืองฝาย ซึ่งจัดการปัจจัยการผลิตที่เป็นสภาพแวดล้อม คือ ที่ดินและน้ำ ประเพณีการช่วยกันดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว หาลำปลา ซึ่งจัดการปัจจัยการผลิตที่เป็นแรงงาน และ ระบบจารีตนี้ยังทำหน้าที่แบ่งปันผลผลิตอันได้มาจากกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วย

ระบบเครือญาติเป็นการแสดงออกที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชีวิตชุมชน ระบบเครือญาติในหมู่บ้านไทย หมายรวมถึงแต่ความเป็นญาติพี่น้องทางสายโลหิตจริงๆ การใช้คำแสดงความญาติในการเรียกขาน เช่น พี่ ลุง ป้า น้า ยาย ตลอดไปจนถึงประเพณีการถือผีบรรพบุรุษร่วมกัน³⁷ แต่ละหมู่บ้านจะมีผีบรรพบุรุษร่วมกันของทั้งหมู่บ้าน คอยดูแลปกป้องรักษาลูกหลาน เช่น เลื้อบ้านในภาคเหนือ ปูตาในภาคอีสาน และเจ้าทุ่งในภาคกลาง เป็นต้น เป็นกลไกด้านอุดมการณ์ที่เชื่อมโยงยึดเหนี่ยวชาวบ้านไว้ด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เราจึงพบการนับถือผีบรรพบุรุษร่วมกันได้ แม้บางตระกูลอาจจะไม่ได้เป็นญาติกันจริงๆ เลยแม้แต่น้อย³⁸ นอกจากผีบรรพบุรุษของแต่ละชุมชนแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษร่วมกันของทั้งชนเผ่าไทย คือ ผีแถน หรือผีฟ้าอีกด้วย³⁹ ความเชื่อเรื่องผีเหล่านี้ นอกจากจะมีบทบาทอย่างสูงในฐานะของกลไกด้านอุดมการณ์ที่สนับสนุน

³⁶ สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475*, หน้า 85 และ 303. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475*, หน้า 25 และ 115-116. และ ประนุช ทพยัสสาร, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475*, หน้า 88-89 และ 144.

³⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 22.

³⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*, หน้า 61, 91 และ 211-212.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56 และ 89-90. และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 31.

ความสัมพันธ์ทางการผลิตแล้ว ยังมีบทบาทมากในกระบวนการจัดระเบียบภายในชุมชนด้วย ดังจะกล่าวถึงในเรื่องระบบการเมืองซึ่งเป็นหัวข้อต่อไป

กระบวนการแบ่งแยกชนชั้นภายในหมู่บ้านเองเกิดขึ้นอย่างล่าช้า⁴⁰ ไม่ใช่เป็นเพราะขาดการพัฒนาเทคโนโลยี หากแต่เป็นเพราะส่วนเกินในหมู่บ้านมีอยู่จำกัด เนื่องจากทิศทางการพัฒนาหลังการผลิตบนความสอดคล้องกับธรรมชาติ และตัวความสัมพันธ์ทางการผลิตบนปรัชญาชีวิตชุมชนเอง หมู่บ้านจึงมีแนวโน้มที่จะดำรงรักษาความเท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนไว้ เพื่อความสุขของคนในหมู่บ้านเอง อย่างไรก็ตาม ในหมู่บ้านมีคนยากจนและคนที่ไม่มีที่ดินอยู่บ้าง แม้จะไม่มากนัก คนเหล่านี้อาจจะเป็นผู้ย้ายมาอยู่ใหม่ หรือยากจนลงเนื่องจากการรูดริตของรัฐผ่านการเกณฑ์แรงงานและการเก็บภาษี⁴¹ แต่ก็มี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แบ่งปันกันไปตามสมควร จนความแตกต่างนี้ไม่กระทบกระเทือนต่อความเป็นชุมชนของหมู่บ้าน⁴²

นอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีทาส เกิดจากการติดหนี้หลังจากนาล่มติดต่อกันหรือการพนัน พบใกล้เมืองโดยเฉพาะภาคกลาง และเกิดจากการจับเชลยศึกมาใช้งาน ทาสมีลักษณะเหมือนสมาชิกในครอบครัว มีความผูกพันกับนาย แต่ต้องทำงานมากและไม่มีเสรีภาพ⁴³ อย่างไรก็ตาม เรื่องทาสในชุมชนหมู่บ้านนี้ก็อีกประเด็นหนึ่งที่ปรากฏในงานเขียนกลุ่มที่ใช้ศึกษาน้อยมาก จึงยังเป็นส่วนที่ต้องศึกษาเพิ่มเติมเพื่อความกระจ่างต่อไป สำหรับในขั้นต้นนี้ อาจวิเคราะห์จากแง่มุมของหมู่บ้านได้ว่า ทาสไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่พัฒนาขึ้นมาในระบบชุมชนหมู่บ้านไทย หากแต่เป็นการปนเปื้อนจากภายนอก ซึ่งได้แก่ภาครัฐหรือเมือง และได้มีการผสมผสานการมีทาสเข้ากับการช่วยเหลือกันและกัน ซึ่งแสดงออกมาผ่านการที่ทาสมีลักษณะเหมือนกับเป็นสมาชิกในครอบครัวของนาย ซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างนายกับทาสนั่นเอง

⁴⁰ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 22.

⁴¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 22 และ 24. สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 114-118. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 81. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 104-105.

⁴² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 21. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 63 และ 70-71.

⁴³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 23. สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 65-66. และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,' หน้า 71.

ระบบการเมือง

ระบบการเมืองในระดับภายในชุมชนเอง วางอยู่บนพื้นฐานปรัชญาชีวิตชุมชน เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ทางการผลิต กลไกการจัดระเบียบภายในชุมชนนี้เกี่ยวพันอย่างมากกับระบบจารีต ความเชื่อและพิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแบบแผนพฤติกรรมของคนในหมู่บ้าน ระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานของกลไกการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างบุคคลภายใต้ระบบอาวุโส ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษทั้งระดับครัวเรือนและระดับชุมชน กำหนดกรอบการปฏิบัติตนของสมาชิกในชุมชนให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ไม่ว่าจะโดยผ่านทางสายเลือดหรือโดยผ่านทางประเพณีต่างๆ ทำให้ชาวบ้านสนใจและห่วงใยในความเป็นไปของกันและกัน คอยช่วยเหลือกัน รวมถึงกำหนดบทบาทและความสัมพันธ์ต่อกันได้อย่างเหมาะสม ผู้ใหญ่จะเป็นผู้ให้การเรียนรู้แก่เด็กในทุกๆ เรื่อง ตั้งแต่เรื่องการทำมาหากินเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอด เรื่องความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในชุมชน ไปจนถึงเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนความคิดความเชื่อและระบบคุณค่าของชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นคนสำคัญทั้งในครอบครัวและหมู่บ้าน ผ่านโลกมานาน รู้เห็นมามาก คอยสั่งสอนอบรมลูกหลาน ถ่ายทอดปรัชญาความคิด และให้คำแนะนำปรึกษา ระบบอาวุโสจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในโลกทัศน์ของหมู่บ้าน เป็นกรอบกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน⁴⁴ นอกจากนี้ ระบบอาวุโสยังเป็นกลไกที่สำคัญในการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างบุคคลในหมู่บ้านด้วยอีกฐานหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้น จะมีสภาผู้เฒ่า ศาลเฒ่าศาลแก่ หรือหมวดบ้าน ซึ่งคู่กรณีและชาวบ้านยอมรับนับถือ เป็นผู้ไกล่เกลี่ยประนีประนอมให้คลายความบาดหมาง และสามารถอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านต่อไป ทั้งนี้ โดยไม่มีการลงโทษที่รุนแรง⁴⁵

ภายในหมู่บ้านมีกลไกที่สำคัญในการดูแลความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน เช่น การเฝ้าระวังป้องกันโจรขโมยมาลักวัวควาย การไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทดังที่กล่าวไปแล้ว การจัดสรรปันส่วนทรัพยากรเช่นในระบบเหมืองฝาย การประกอบพิธีกรรม และการจัดทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นต้น กลไกเหล่านี้ประกอบด้วยผู้รับผิดชอบหลายคนหลายกลุ่ม โดยมีชื่อ

⁴⁴ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับภาวะพัฒนา, หน้า 19-20.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 3. และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, หน้า 47 และ 88.

เรียกแตกต่างกันไปตามหน้าที่และตามแต่ละท้องถิ่น ทว่าวางอยู่บนพื้นฐานปรัชญาชุมชนเหมือนกัน ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในกลไกเหล่านี้ ได้แก่ แก่บ้าน หมวดบ้าน แก้ววัด แก้วฝ้าย เจ้าโคตร จำบ้าน สภาผู้เฒ่า เป็นต้น⁴⁶

ผีบรรพบุรุษ ทั้งในระดับครัวเรือน ได้แก่ ผีปู่ย่า ผีตายาย หรือผีเชื้อ ในระดับชุมชน ได้แก่ ผีปู่ตา ผีเสื้อบ้าน และในระดับชนเผ่า คือผีแกนหรือผีฟ้า เป็นกลไกทางอุดมการณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นพื้นฐานของการจัดระเบียบภายในชุมชน ผีบรรพบุรุษเป็นผู้ควบคุมดูแลให้ลูกหลานรักษาประเพณีปฏิบัติและกฎข้อห้ามของครอบครัว ตระกูล และชุมชนอย่างเคร่งครัด ถ้าชาวบ้านปฏิบัติตามอย่างถูกต้อง บรรพบุรุษจะคอยคุ้มครองปกป้องรักษา แต่ถ้าทำผิดข้อห้ามที่กำหนดไว้ บรรพบุรุษจะลงโทษ เรียกว่า ผิดผี เป็นต้น⁴⁷ นี่คือกลไกด้านอุดมการณ์ที่สนับสนุนกระบวนการจัดระเบียบภายในชุมชน ตามที่ได้กล่าวถึงไว้ในหัวข้อที่ผ่านมา

สำหรับหมู่บ้านไทยแล้ว ระบบการเมืองโดยรัฐเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกหมู่บ้าน และคุกคามการดำรงอยู่ของหมู่บ้านอย่างรุนแรง ชาวบ้านไทยถูกผนวกเข้ากับรัฐศักดินาผ่านระบบไพร่ มีภาระหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐมากมาย โดยที่ไม่ได้รับการตอบแทนจากรัฐเลย ชาวบ้านถูกเกณฑ์แรงงาน ต้องทำงานหนัก บางครั้งต้องเผชิญกับอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งอาจจะรุนแรงถึงแก่ชีวิต ที่รอดกลับมา ก็เสียเวลาทำมาหาเลี้ยงชีพไป ต้องยากจนลง ไม่มีข้าวกิน หรือกระทั่งต้องขายตัวลงเป็นทาสในที่สุด ชาวบ้านจึงหวาดกลัวการเกณฑ์แรงงานมาก บางครั้งถึงกับอพยพหนีกันทั้งหมู่บ้านเลยทีเดียว⁴⁸ นอกจากถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว ชาวบ้านยังต้องเสียภาษี ทั้งที่เป็นสิ่งของและที่เป็นเงิน ที่เป็นสิ่งของ ชาวบ้านก็ต้องขนส่งมามอบให้กับรัฐโดยรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเองที่เป็นเงิน ก็ทำให้ชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาในการพยายามแลกเปลี่ยนผลผลิตของตนเป็นเงิน ซึ่งทำได้ยาก และยังเปิดโอกาสให้ถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าเพิ่มขึ้นอีกต่อหนึ่งต่างหาก⁴⁹

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-56 และ 83-89.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-62 และ 91-92. สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา, หน้า 30-33. และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 29-31.

⁴⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 24-25. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 113-119. ชูลีทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 80-86. และ ประนุช ทวีพิยสาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 89-93.

⁴⁹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 45-46. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 116-124 และ 255-264. ชูลีทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจ

การขูดรีดของรัฐได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านมาก แม้จะกระทบกระเทือนถึงความเป็นชุมชนน้อยมากหรือไม่กระทบกระเทือนเลยก็ตาม แต่ก็ได้สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านในระดับบุคคลและครัวเรือนอย่างแสนสาหัส ชาวบ้านไทยเกลียดและกลัวเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐเท่าที่ชาวบ้านเห็น⁵⁰ ชาวบ้านไทยปฏิเสธรัฐและถวิลหาความเป็นอิสระและเป็นตัวของตัวเอง⁵¹ ชาวบ้านจึงมีปฏิกิริยาโต้ตอบต่อการกดขี่ขูดรีดของรัฐอย่างน้อย 4 แบบ คือ 1) อพยพหลบหนีการเก็บส่วยและการเกณฑ์แรงงาน หนีเข้าป่า ขึ้นเขา ซ้ำมไปเกาะ หรือหนีไปไกลๆ ทั้งที่หนีโดยส่วนตัวและหนีกันไปทั้งหมู่บ้าน 2) หลีกเลี้ยง ทำเป็นไม่เข้าใจ ทำงานซำๆ ฟังอิทธิพลของบาทหลวงในศาสนาคริสต์ ขายช้างเสียเพื่อเลี้ยงการเกณฑ์ช้างไปใช้งานหลวง เป็นต้น 3) ร้องเรียนเมื่อถูกกดขี่จากเจ้าหน้าที่อย่างไม่เป็นธรรม มีการเรียกร้องสิทธิหรือเดินขบวนประท้วง และ 4) ที่รุนแรงที่สุดคือถึงขั้นก่อการขบถ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจนกระทั่งต้องลุกขึ้นมาต่อสู้กับทางราชการ การต่อสู้นี้มีทั้งที่ใช้กำลังและที่ต่อสู้โดยสงบ แม้จะไม่ประสบความสำเร็จเลย แต่ก็แสดงออกถึงความรู้สึกต่อรัฐ ที่ซ่อนอยู่ลึกๆ ในใจชาวบ้านได้อย่างชัดเจนที่สุด⁵²

รัฐปกป้องการขูดรีดหมู่บ้านไว้ด้วยการครอบงำทางอุดมการณ์ รัฐพยายามครอบงำความคิดความเชื่อของชาวบ้าน ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ ให้ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งที่รัฐเรียกร้องสิ่งต่างๆ จากหมู่บ้านเป็นความถูกต้อง เป็นสิ่งที่สมควร รัฐตีความศาสนาพุทธให้เข้าข้างการกระทำของรัฐ แล้วส่งมอบให้กับหมู่บ้าน เพื่ออธิบายความชอบธรรมให้กับอำนาจรัฐ เพราะระบบอุดมการณ์แท้ๆ ของชุมชน อธิบายแต่ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมเท่านั้น ไม่อธิบายความสัมพันธ์แบบกดขี่ของรัฐ รัฐจึงต้องใช้หลักบุญ-กรรมของศาสนาพุทธ มาตีความให้กับการกดขี่ขูด

หมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 86-88. และ ประนุช ทรัพย์สาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 93-103.

⁵⁰ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ประนุช ทรัพย์สาร, "อุดมการณ์ขบถผู้มีบุญอีสาน," บทความเสนอต่อการสัมมนา เรื่อง History and Peasant Consciousness in Southeast Asia ที่เมืองโฮซาง่าและวิมทะเลสาบกวา ประเทศญี่ปุ่น 20-27 กันยายน 1982, หน้า 33. (อัดสำเนา)

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁵² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 24-25. ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475," หน้า 100-107. และ ประนุช ทรัพย์สาร, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, หน้า 105-120. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ประนุช ทรัพย์สาร, "อุดมการณ์ขบถผู้มีบุญอีสาน," และ วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ธรรมนิตย์ วราภรณ์, บรรณาธิการ, กฏหมาย (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525).

ร็ดของตนเอง อย่างไรก็ตาม แม้ศาสนาพุทธและค่านิยมอื่นๆ จะกระทบกระเทือนต่อระบบอุดมการณ์ดั้งเดิมของหมู่บ้านอยู่บ้าง แต่ชาวบ้านก็ได้ปรับให้สิ่งที่ถูก "สั่งให้นำเข้า" จากรัฐ อยู่ร่วมกันกับระบบอุดมการณ์เดิมได้ โดยไม่ยอมให้เข้าทดแทนเสียเลยทีเดียว แม้กระนั้น ภายใต้ความสงบเงียบที่ดูเหมือนจะกลมกลืนกันดีนี้ ก็ยังมีความขัดแย้งเล็กๆ ชุกซ่อนอยู่ และปรากฏออกมาในรูปแบบต่างๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อสู้ของชาวบ้าน ในบางครั้ง ก็มีการใช้อุดมการณ์ของศาสนาพุทธนั่นเองเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับรัฐ เช่น ขบวนการผู้มั่งมีบุญในภาคอีสาน เป็นต้น⁵³

ระบบอุดมการณ์

ในวิถีการผลิตแบบเอเชีย ระบบอุดมการณ์ของชุมชนหมู่บ้านวางอยู่บนพื้นฐานของโลกทัศน์ 3 เรื่อง คือ ความสอดคล้องกับธรรมชาติ ชีวิตชุมชน และการต่อสู้กับรัฐ โลกทัศน์ชุดนี้สามารถใช้อธิบายระบบอุดมการณ์ของหมู่บ้านไทยได้เช่นเดียวกัน ดังที่ได้อธิบายผ่านมาในเรื่องพลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และระบบการเมืองแล้ว นอกจากนี้ ในระบบชุมชนหมู่บ้านไทย ทั้งพลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์ ก็สัมพันธ์กันเป็นอันหนึ่งอันเดียวภายใต้กรอบวิถีคิดแบบเป็นองค์รวมด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจน สำหรับการอธิบายความเป็นองค์รวมของระบบชุมชนหมู่บ้าน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีปูดของภาคอีสาน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วว่าปูดคือบรรพบุรุษร่วมกันของคนทั้งหมู่บ้าน ความเชื่อเรื่องผีปูดนี้ จึงมีที่มาจากระบบเครือญาตินั่นเอง ตัวความเชื่อซึ่งโดยเนื้อแท้เป็นระบบอุดมการณ์นี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพลังการผลิตบนฐานของความสอดคล้องกับธรรมชาติ รวมถึงแสดงบทบาทในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เพื่อถ่ายทอดปรัชญาเบื้องหลังพลังการผลิตไปยังสมาชิกของชุมชนรุ่นต่อไป และสัญลักษณ์ความเป็นบรรพบุรุษร่วมกันนี้ ยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความสัมพันธ์ทางการผลิตและระบบการเมืองบนฐานของปรัชญาชีวิตชุมชน ทั้งยังแสดงบทบาทเป็นกรอบควบคุมแบบแผนพฤติกรรมในกระบวนการจัดระเบียบของชุมชนเองอีกด้วย

⁵³ จักรทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, หน้า 31-33. จักรทิพย์ นาดสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*, หน้า 67-68, 93-95 และ 204-206. และ จักรทิพย์ นาดสุภา และ ประนุช ทรัพย์สาร, 'อุดมการณ์ขบวนการผู้มั่งมีบุญอีสาน'.

พัฒนาการของแนวการอธิบาย

ไม่เพียงแต่หมู่บ้านไทยเท่านั้นที่ได้หยุดนิ่ง ทว่ามีความเคลื่อนไหวและพัฒนา การอยู่ตลอดเวลา ความพยายามอธิบายหมู่บ้านไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยอาศัยแนวคิดวิถี การผลิตแบบเอเชีย ก็มีได้หยุดนิ่ง ทว่ามีความเคลื่อนไหว มีความเป็นมาและความเป็นไปเช่นเดียวกัน

ความเป็นมาของแนวการอธิบายหมู่บ้านไทยด้วยวิถีการผลิตแบบเอเชียนี้ เกิด จากจุดเริ่มต้นในสองทาง คือ จุดเริ่มต้นในทางทฤษฎี และจุดเริ่มต้นในทางการศึกษาประวัติศาสตร์ ไทย ซึ่งจุดเริ่มต้นทั้งสองทางนี้มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด การศึกษาในระยะเริ่มแรกก่อนที่จะ เกิดงานเขียนที่ใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียอธิบายหมู่บ้านไทยนั้น เป็นการศึกษาถึงระบบ เศรษฐกิจสังคมไทยโดยรวมของนักวิชาการกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งพยายามที่จะอธิบาย พัฒนาการของสังคมไทยตั้งแต่ยุคศักดินาเป็นต้นมาด้วยแนวทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง คำถาม ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ทำไมระบบก่อนทุนนิยมของไทยจึงไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นระบบทุน นิยมอุตสาหกรรมได้ การศึกษาในเชิงเปรียบเทียบและการวิเคราะห์ในทางชนชั้น ได้ให้ข้อสรุป ประการหนึ่งว่า เป็นเพราะสังคมไทยขาดชนชั้นกรรมาชีพอิสระ ที่จะแบกรับภาระทางประวัติศาสตร์ ในการเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่กล่าว และเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ไม่มีการแตกตัวของชนชั้นเดิมมา เป็นชนชั้นใหม่นี้ ก็คือลักษณะที่สกัดกั้นกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นภายในตัวชนชั้นเก่าเอง คือรัฐมี ลักษณะรวมศูนย์ มีอำนาจผูกขาดเบ็ดเสร็จโดยสิ้นเชิง ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะของชนชั้นเจ้าที่ดิน ในประวัติศาสตร์ยุโรป จากข้อสรุปนี้เองที่ก่อให้เกิดจุดเริ่มต้นทั้งสองทางข้างต้นขึ้น

ในทางการศึกษาประวัติศาสตร์ การค้นคว้าเอกสารชั้นต้นของทางราชการทำให้ พบว่า ฝ่ายรัฐบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจสังคมของประชาชนไว้ไม่มากไปกว่าเรื่องความ สงบเรียบร้อยและภาพอาการเท่านั้น ภาพรวมของประวัติศาสตร์ที่แท้จริง อันได้แก่วิถีชีวิต การดำรง อยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ จึงยังคงเป็นความลับ ไม่ปรากฏออกมา ทำให้ข้อสรุปที่ได้ยังไม่สมบูรณ์ ไม่ครอบคลุมประวัติศาสตร์ของสังคมไทยอย่างแท้จริง

ในขณะเดียวกัน การอธิบายพัฒนาการของสังคมไทยโดยให้ความสำคัญกับ ลักษณะเบ็ดเสร็จของรัฐ ได้รับการสะท้อนกลับมาว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวคิดวิถีการผลิต แบบเอเชียของมาร์กซ์ และตามข้อเสนอของแนวคิดนี้ หมู่บ้านมีความสำคัญ เป็นรากฐานที่ทำให้

สำหรับการอธิบายในหัวข้อผลการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการ เมือง และระบบอุดมการณ์ที่ผ่านมาข้างต้น เป็นความพยายามที่จะสรุปและตีความการอธิบายหมู่บ้านไทยที่ปรากฏในงานเขียนกลุ่มที่ใช้ศึกษา เทียบเคียงกับแนวทฤษฎีที่ได้ทดลองอธิบายจากแง่มุมของหมู่บ้านเองในบทที่ 2 เพื่อที่จะสะท้อนถึงพลังในการอธิบายหมู่บ้านไทยเป็นสำคัญ อันจะนำมาสู่การวิเคราะห์ทางออกในแง่มุมทางทฤษฎีต่อไป

ความส่งท้าย

งานเขียนกลุ่มที่ใช้ศึกษานี้ ได้สะท้อนให้เห็นการนำเอาแนวความคิดเรื่องวิธีการผลิตแบบเอเชียมาใช้อธิบายหมู่บ้านไทย แม้บางชิ้นจะได้ระบุออกมาอย่างชัดเจนก็ตาม โดยรวมแล้ว งานเขียนกลุ่มนี้ชี้ว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตมีลักษณะใกล้เคียงหรือเหมือนกับวิธีการผลิตแบบเอเชีย⁵⁴ แต่หลังจากระบบทุนนิยมแผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทย เศรษฐกิจหมู่บ้านก็เริ่มเปลี่ยนแปลง โดยมีลักษณะเร็วช้าต่างกันไปตามเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละพื้นที่และแต่ละภาค⁵⁵ อย่างไรก็ตามโดยเปรียบเทียบแล้วถือว่าหมู่บ้านไทยสามารถคงตัวอยู่ได้นาน ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัย 3 ประการ คือ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะของชุมชนหมู่บ้านที่มีความผูกพันภายในสูง และ 3) การที่ทั้งรัฐและทุนมุ่งขูดรีดส่วนเกินจากหมู่บ้านแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่เข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตภายในหมู่บ้าน⁵⁶ ประเด็นที่ถูกทิ้งท้ายไว้ ได้แก่สภาพการณ์ในปัจจุบัน ที่ฐานทรัพยากรของไทยซึ่งรองรับความอยู่รอดของหมู่บ้านเอาไว้ ถูกทำลายลงไปมากขึ้นเรื่อยๆ หมู่บ้านกำลังเสื่อม ชวนาไร่ที่ดินเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว สถาบันชีวิตของชาวบ้าน

⁵⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 68. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 302-303. ชูลิทธิ์ ชูชาติ, วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,* หน้า 40-41. และ ประนุช ทพยัสสาร, วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,* หน้า 144.

⁵⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 52. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, หน้า 304-305. ชูลิทธิ์ ชูชาติ, วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,* หน้า 116-117. และ ประนุช ทพยัสสาร, วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475,* หน้า 145-146.

⁵⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 69-71. และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง (กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านอีสาน และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529), หน้า 35-36.

กำลังแตกสลายโดยไม่มีสถาบันใดมารองรับแทนที่ คำถามก็คือ จะมีทางออกสำหรับปัญหาหนี้หรือ
ไม่ และถ้ามี ทางออกนั้นคืออะไร⁵⁷

การวิเคราะห์ทำความเข้าใจความเป็นชุมชนและการดำรงอยู่ของหมู่บ้าน และการสังเคราะห์ทางออกสำหรับหมู่บ้านในสภาพการณ์ปัจจุบันที่รุ่มล่อมอยู่ มีความสัมพันธ์กันอย่าง
ใกล้ชิด แง่มุมและวิธีการคิดที่ใช้ในการเข้าถึงปัญหาก็มีนัยสำคัญอย่างมากในกระบวนการ
วิเคราะห์และสังเคราะห์ดังกล่าว เราจะพิจารณาประเด็นเหล่านี้โดยละเอียดในบทต่อไป

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁷ ถัดรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า 71.